

NYUGATI HEGEMÓNIA A FÖLDRAJZBAN

TIMÁR JUDIT⁸⁶

WESTERN HEGEMONY IN GEOGRAPHY

Abstract: The paper assesses the inequalities of the production of geographical knowledge mainly against the backdrop of the East-West relations, which still dominate Hungarian practice. However, it also offers examples of Anglo-American hegemony making itself felt more acutely; or of Hungarian geographers, at the receiving end of these dimensions of hegemony, producing hegemony in a different system of relations. Investigating the political economic power relations underlying this hegemony and the social agents involved in 'hegemony-producing' helps to establish potential strategies of putting an end to the inequalities of academic knowledge production. Some possibilities of these strategies are outlined.

Keveiné Bárány Ilona a magyarországi geográfiában egyszeri, megismételhetetlen pozíciót vívott ki magának: ő a földrajztudomány akadémiai doktorainak tábora elsőként bekerült nő. Munkássága értékelésén túl annak az elgondolkodtató helyzetnek az elemzése, hogy erre az áttörésre egy ilyen nagy múltú diszciplínában a 21. század beköszöntéig kellett várni, számos országban nyomot hagyott volna a tudományelméleti vitákban. Igaz, az ilyen típusú vitákat általában a nálunk még gyerekcipőben járó, többek között a nők tudományos életen belüli nagyobb arányú részvételéért harcoló feminista geográfia s a diszciplína egyenlőtlen hatalmi viszonyait (is) bíráló kritikai földrajz képviselői kezdeményezik (*Timár J.* 2003). Területi vetülete pedig ezeknek a hatalmi viszonyoknak is van, s az elmúlt években publikált kritikák nyilvánvalóvá tették, hogy e „hatalmi geometriának” az angol-amerikai hegemonia az egyik legjellemzőbb kifejeződése. E hegemonia bírálatának, illetve – a sokszínűség bemutatásával – az ellene való küzdelemnek már neves folyóiratok szenteltek teljes tematikus számokat (pl. *Geoforum* 2004. /35/5, *Journal of Geography in Higher Education* 2004. /28/1). Jelen kötet, melyben együtt szerepelnek természet- és társadalomföldrajz művelői, ritka alkalmat nyújt e hatalmi erővonalak magyarországi hatásainak a végiggondolását inspiráló „vitaindító” tanulmány közreadására. Vajon Magyarországon mennyiben és hogyan érzékelhető a földrajzi ismeretek létrehozásának, gyarapításának, terjesztésének – a globalizációval különösen fontossá váló – egyenlőtlen területi fejlődése? Vajon a magyarországi geográfiának is az angol-amerikai „centrummal” szembeni „perifériaként” kell-e megfogalmaznia önmagát? Végül, a hazai földrajztudomány belső egyenlőtlenségi viszonyai megértéséhez is közelebb vivő kérdés: mi a mozgatórugója, újratermelője az intézményes nemzetközi geográfiában érvényesülő hegemónikus viszonyoknak?

⁸⁶ MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály. 5600 Békéscsaba, Szabó D. u. 40-42. E-mail: timarj@rkk.hu

Az okok megtalálásában már a hatalmi erővonalak nemzetközi viták eredményeként kifinomult „feltérképezése” is sokat segít. **Berg, L. D.** például 1998-ban „Dél” és más „perifériák” perspektívájából nézve az USA mellett még Európát nevezte meg a tudományos produktumok létrehozásának „centrumaiként” (**Berg, L. D.** in **Katz, C.** 1998, **Berg, L. D.** – **Kearns, R. A.** 1998). Természetesen az általa akkor emlegetett „euro-amerikanizmus” helyett azóta elterjedtebbé vált „angol-amerikai” terminológia is vitatható (**Samers, M.** – **Sidaway, J. D.** 2000). Mindazonáltal Kelet-Közép-Európából – azaz az Európán belüli hatalmi centrumon kívülről – nézve is lényegesen elfogadhatóbbnak látszik „angol-amerikai” hegemoniáról beszélni. Az 1989-es politikai változások utáni viszonyok alább részletezett vizsgálata azonban arról győzött meg, hogy Magyarországon legerősebben egyfajta „nyugati” hegemonia érezteti a hatását. Azaz a „Kelet” és „Nyugat” közti gazdasági és geopolitikai különbségekkel/egyenlőtlenségekkel írható le legjobban a tudományos élet hatalmi viszonyainak bipoláris jellege (**Timár J.** 2004).

Ez a rövid tanulmány ezért a földrajzi tudás létrehozásának és terjesztésének egyenlőtlenségeit elsősorban a magyarországi gyakorlatban egyelőre még dominánsnak tűnő Kelet-Nyugat relációban értékeli. Többek között azonban olyan példát is bemutat, amikor az angol-amerikai hegemonia érvényesülése a markánsabb, vagy olyat, amikor a hatalmi fölény ezen formáit „elszenvedő” magyarországi geográfusok válhatnak egy másik viszonyrendszerben a hegemonia kitermelőivé és élvezőivé. A hatalmi relációk egyetlen országból nézve is többféle dimenziójának, „koordinátarendszerének” felvillantásával azonban elsősorban az okok, az egyenlőtlenségek igazi természetének megértéséhez próbálok közelebb jutni.

A HEGEMONIA VÁLTOZÓ FORMÁI

A magyarországi geográfusok nemzetközi kapcsolatrendszereiben látványos változást, egy Kelettől Nyugat felé fordulást hozott az államszocializmus 1989-es bukása. A szocializmus idején nem volt nyilvános viták témája a földrajzi diszciplínában nemzetközi léptékben uralkodó hatalmi viszonyrendszer. Nyilván azért nem, mert a hegemonia sokkal kevésbé volt például „publikációs hatalmon”, mint a szovjet rendszer eleve bírálhatatlan vulgár marxista ideológiáján alapuló. Utóbbira a magyarországi geográfusok legjellemzőbb válasza a filozófiai kérdésektől, társadalomelméletektől való távolmaradás, illetve a természetföldrajz felé fordulás volt. A társadalomföldrajz alapvetően empirikus jellegűvé válásáról csak az 1980-as évek legvégén alakult ki széles körű diskurzus (**Barta Gy.** 1989, **Beluszky P.** 1989, **Csatári B.** 1989, **Erdősi F.** 1989, **Mészáros R.** 1989, **Pomázi I.** 1989, **Probáld F.** 1989), amiben azonban a társadalomelméletek hiányáról – nem is beszélve a társadalmi berendezkedés, geopolitikai helyzet szerepéről – nem esett szó. A rendszer-váltás utáni Nyugat felé nyitásban nyilván ennek a gyakorlatnak a kritikája is kifejeződött. Az eltelt idő tapasztalatai azonban a nyugati akadémiai közélettel kapcsolatos jó néhány illúziót is szétoszlatták. Időben és helyenként változó módon, de a

nyugati (bizonyos esetekben kifejezetten angol-amerikai) hatalmi fölény legalább három, alább részletezett formájának voltunk (vagyunk) szenvedőalanyai.

1.) Az 1989-es fordulat a figyelem középpontjába helyezte Kelet-Közép-Európát. A kritikai geográfiában például olyan, a régióknak történései által inspirált izgalmas viták robbantak ki, mint amelyekben a nyugati marxista geográfia „ön-vizsgálatára” került sor (*Walker, D.* 1989, *Folke, S.* – *Sayer, A.* 1991, *Hajdimichalis, C.* 1991, *Smith, N.* 1991, *Sayer, A.* 1992). Hogy ezeknek a vitáknak csak olvasói, s nem résztvevői lehettünk, az részben rajtunk, pontosabban a posztoszocialista régió kritikai földrajzának gyengeségén (vagy sokkal inkább: hiányán) múlott (*Timár J.* 2003). Az adott történelmi pillanatban a nyugati geográfia uralkodó irányzatai képviselőinek az előbbiekhöz (kritikaiak) viszonyítva jóval európai hangulata kifejezésre jutott azokon a nemzetközi konferenciákon, melyeken a politikai változások után már mi is részt vehettünk, sőt ahová egy ideig anyagi támogatást biztosító meghívásokat is kaptunk.

A történelmi változásokhoz kötődő meghívásoknak s a kitüntetett figyelemnek azonban egy-kettőre vége szakadt, sőt régióknak kutatói nem egyszer a marginalizáltság pozíciójában találták magukat. Ez természetesen nem kivételes jelensége a nemzetközi konferenciáknak. *Berg, L. D.* például (in *Katz, C.* 1998. 264) arról számol be, hogy a déli félteke néhány geográfusa egy kanadai konferencián hogyan élte át „egy nagyvárosi posztkoloniális elmélet által okozott marginalizáltság érzetét”. A kelet-közép-európai tapasztalat ettől annyiban biztosan eltérő, hogy itt nem egy *elmélet* kelti a marginalizáltság érzetét, hanem egy sokkal „kézzelfoghatóbb” szegregáltság. A számos nemzetközi rendezvény közül itt csak arra az írországi konferenciára utalok, ahol négy előadóból három ugyanazon magyarországi intézetben dolgozó kollégát tettek a szervezők egy szekcióba. Az ilyen okokból is kiüresedett termekben zajló szekciók ismeretében a posztoszocialista országok perspektívájából úgy tűnik: Kelet-Közép-Európa a nyugati konferenciáknak legalább annyira – ha nem sokkal inkább – lett új piaca, mint tárgya.

Mindaz nem azt jelenti, hogy a nyugati geográfusok egyáltalán nem tanulmányozzák Kelet-Közép-Európát; s az ő kutatói érdeklődésükből természetesen az itt élőknek is komoly haszna lehet. Az biztos, hogy a posztoszocialista régióról az elmúlt másfél évtizedben könyvtárnyi irodalom született. Ha azonban figyelmesebben megvizsgáljuk ezt az irodalmat, szembejön a nyugati, illetve ezen a téren már egyértelműen angol-amerikai dominancia. Csupán a régió egyetlen, geográfiai vizsgálatokban is megjelenő új témájában, a társadalmi nemek, nők kutatása területén gyors számadást végezve a következőket találtam. A magyarországi könyvtárakban fellelhető, kifejezetten „*gender/women studies*” (nőkutatás) tárgyú, Kelet-és Közép-Európáról szóló 11 angol nyelvű könyvet elemezve kiderült, hogy ezek egy kivétellel az angol-amerikai szférában kiadott kötetek. Összesen 137 nyugati (főleg szociológus) szerzőjük mellett csupán 61 élt a publikálás idején is a vizsgált posztoszocialista régióban. Mindössze háromban voltak többségben a keleti szerzők, ugyanakkor kettőt kizárólag nyugatiak részvételével írtak, ráadásul az összesen 14 szerkesztő egy kivétellel (ő finn) az USA-ban vagy Nagy-Britanniában (egy Kana-

dában) élt. Félő, hogy mi, geográfusok hiába válnánk legalább a szociológusokhoz hasonló mértékben aktívvá a külföldi publikálásban, s lenne tudásunk szélesebb körben ismert és elismert, külföldi könyvkiadásunk fellendüléséhez e tudás önmagában még kevés lenne. Az itthon kiadott idegen nyelvű könyvek terjesztésével viszont semmiképp sem lehetnénk ma versenyképesek a befolyásos nyugati (főleg nagy-britanniai és amerikai) kiadókkal.

Érdemes lenne számba venni, hány nyugati kolléga vált „posztoszocializmus-szakértővé” s mennyivel többen kapnak közülük felkérést a vezető folyóiratokhoz a témában beküldött írások lektorálására a kelet-közép-európai, angolul tudó kollégákhoz képest. E helyzet visszasságait felismerő, Nagy-Britanniában élő **Susan Bassnett** (1992. pp. 11) „Hogyan váltam a kelet-európai nők szakértőjévé egy éjszaka leforgása alatt” alcímmel írt cikkében 1992-ben elgondolkodtató kritikát fogalmazott meg:

„Manapság az új demokráciák *újraszületése, segítése, tanítása* terminológiák mind itt vannak körülöttünk. Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és egy sereg más nemzet, amely mostanáig a legtöbb nyugati számára fehér folt volt a térképen, mára diskurzusok tárgya lett: a gyarmatosító klasszikus nyelven beszélnek róluk, egy atya pozíciójából, aki ‘felfedez’ egy új területet és a bennszülötteket gyermeki teremtményeknek tartja, olyanoknak, akiket civilizálni kell.”

2.) A nyugati hegemonia talán legdrasztikusabb megnyilvánulása az 1990-es évek elejétől Kelet-Közép-Európát, így Magyarországot is elárasztó, a vizsgálandó régióról, s részben az országról gyakran meglehetősen keveset tudó „EU-szakértőkhöz” köthető. A magyarországi geográfusok azért is kerültek velük viszonylag gyorsan kapcsolatba, mert az új, piaci viszonyok közé kényszerítve az alkalmazott földrajz felé fordulás látszott a kutatói létszám nagyfokú leépítése nélkül megvalósítható stratégiának. A nyugati hatalmi fölény ebben a formájában a tudás tényleges kizsákmányolását jelentette, illetve jelentheti ma is. Az Unió országainak egyes jól fizetett cégei, illetve szakértői az első években „naivitásunkat” kihasználva ingyen vették át ismereteinket. Ebből a helyzetből még „felemelkedésnek” is tűnt az olcsó munkaerő pozíciójába kerülés. A részben vagy egészben az EU által finanszírozott „saját” projektjeink sikere érdekében aztán már készséggel alkalmaztuk az időközben elsajátított EU-retorikát. Többek között ez is bizonyítja a nyelv (úgy is mint angol, de úgy is mint szakmai nyelv) fontos szerepét: segít fenntartani a hatalmi viszonyokat, jelen esetben ráadásul a neoliberais EU-politikák hegemoniáját is. Ezek a körülmények pedig erősen visszavetik a Magyarországon éppen csak nyiladozó kritikai geográfia kibontakozását, azaz közvetve befolyásolják a szakma hazai, belső erőviszonyait is. A megélhetési csapda fogságában az „EU-konform regionális stratégiák” fizetett készítőiként ráadásul kevés erkölcsi alapunk maradt olyan kritikai elemzésekre, amelyeket az 1970-es, ’80-as években még a totalitárius állam területi politikájával szemben is megfogalmaztak a magyarországi geográfusok. (Igaz, **Beluszky Pál** – 1989 – szerint abban is inkább csak a pillanatnyi népszerűsége-

get lovagolta meg a geográfia, ahelyett, hogy a térfolyamatok és a területi politika kapcsolatának legfontosabb kérdéseire adott volna választ.)

3) Örömteli módon egyre inkább terjedőben vannak a Kelet-Nyugat relációban született közös projektek, amelyek magukban hordozzák egy minden tekintetben egyenrangú együttműködés lehetőségeit, sőt már bizonyára több kolléga is részese volt ilyeneknek. Úgy tűnik azonban, megvan a veszélye annak, hogy ezek a munkák a „nyugati (alapvetően angol-amerikai) elmélet – keleti empíria” egyenlőtlen felállásban készülnek. Azt az általánosnak tekinthető jellemzőt leszámítva, hogy pénzügyi támogatásuk nem a magyarországi felektől érkezik, többé-kevésbé eltérő körülményekre visszavezethetően s eltérő mélységben jelenítik meg a nyugati hatalmi fölényt.

A „legenyhébb variációban” a nyugati finanszírozóhoz benyújtandó pályázat kapkodó előkészületeinek nyelvi korlátokkal és nagy távolsággal is terhelt viszonyai között a nyugati partner magára vállalja a pályázat koncepciójának elkészítését, ezzel egy nemzetközi projektben is egyfajta „nyugati szubjektivitást” közvetítve. Előfordul, hogy mivel a nyugati kutató – részben szintén nyelvi korlátok miatt – nem képes részt vállalni a keleti empirikus kutatásokból, nem is tud mással, mint az elméleti munkarésszel hozzájárulni a kutatáshoz. Végül arra is van példa, hogy a nyugati fél szándéka szerint is „diktálja” az elméleti koncepciót, keleti partnerével elvégezteti az empirikus vizsgálatot, illetve megírhatja az esettanulmányt, majd – legfeljebb egy hivatkozásra szorítkozva – leírja a számára egyébként is jobban elérhető nemzetközi folyóiratokban a publikálás dicsőségét. A magyarországi geográfia fejlődésére nézve az ilyen együttműködések egyik legnagyobb veszélye, hogy hozzájárulnak az amúgy is eluralkodott empiricizmus konzerválásához, s késleltetik a saját viszonyokra érvényes, a posztoszocializmus körülményeit magyarázó elméletek kidolgozását.

A HEGEMÓNIA TERMÉSZETÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

Remélhetően már maga az a tény, hogy a földrajzi tudás létrehozásában és terjesztésében az angol-amerikai helyett – illetve mellett – Magyarországon inkább egy általánosabb nyugati hatalmi fölény fent bemutatott formái érzékelhetőek, segít közelebb jutni e hegemonia természetének megértéséhez. A széles körű érdeklődés ellenére ugyanis ehhez a megértési folyamathoz még van mit hozzátenni – az egyenlőtlenségi/hatalmi viszonyok okait illetően még számos kérdést lezáratlanul hagynak a nemzetközi diskurzusok.

Berg, L. D. (2004) dolgozatában izgalmas párhuzamot von a kapitalista termelés politikai gazdaságtana és a tudományos „tudástermelés” politikai gazdaságtana között. Magam a párhuzamnál többet vélek felfedezni. A kapitalista termelés lényegi jellemzőjeként fennálló egyenlőtlen területi fejlődés nagyon is meghatározza az intézményes földrajz hegemónikus viszonyainak térbeliségét. Hiába célozzák meg például az EU regionális politikái a fejlődésben elmaradt térségeket.

Az eddigi tapasztalatok azt látszanak alátámasztani, hogy a megfinanszírozott projekteken résztvevő szervezetek, kutatóintézetek tudástermelésbe való bekapcsolódásának esélye, illetve a köztük lévő jövedelemelosztás területi képe a tőkefelhalmozás jelenleg kirajzolódó területiségéhez igazodik. Nyilván a magyarországi kutatók maguk is hatalmi pozícióba kerülhetnek, amióta EU-polgárokként a még nem csatlakozott szomszédos országokkal közösen kivitelezett projekteket irányíthatnak.

A tudástermelésben jelenlévő hegemónikus viszonyokat – saját lehetséges stratégiáink megfogalmazása érdekében is – a strukturális szempontok mellett más megközelítésből: a társadalmi aktorok hatalmi relációi szempontjából is érdemes megvizsgálni. Magyarországról nézve, a geográfiában érvényesülő nyugati erőfölényt megtestesítő szereplő például korántsem feltétlenül a sokak által leírt „fejlett kapitalista európai országbeli vagy észak-amerikai fehér, heteroszexuális férfi” képében jeleníthető meg. Jó példa erre a nyugati radikális feminizmus magyarországi terjedése, ami sokkal árnyaltabb társadalmi viszonyokról tanúskodik. *Regulska, J.* (1997) szerint az európai integráció folyamatában a poszt szocialista országokat is érintő politikai, gazdasági, kulturális diskurzusokban egy új, a „mátság” jelzőjével illetett európai nő identitása formálódott ki. Míg egyfelől ezt a „mátságot” a Nyugatról irányított társadalomkutatások egy része is sugallta, másfelől gyakran az ottani normákhoz igazított prekonceptiókkal akarták megismerni a kelet-közép-európai viszonyokat. Egy nők segítségével szerveződött magyarországi szervezet vezetője például felvállalva egy amerikai projekt itteni felmérő munkálatait, komoly konfliktusokba került a kutatószervezőkkel, mivel nem tudta igazolni az ő hipotézisüket: olyan attitűdöket reméltek ugyanis a magyarországi nők vizsgált rétegétől, ami az USA-ban igaz lehet, de Magyarországon korántsem az. A kelet-közép-európai nők „megsegítő emancipálásának” nyugati szándékából nehéz felismerni, hogy a létező szocializmus tapasztalataiból akár tanulni is lehetett volna. Pedig az említett kutatóknak is érdemes lett volna elgondolkodni azokon a helyben született vizsgálati eredményeken, amelyek bemutatják, hogy a poszt szocialista országokban a nők számos vonatkozásban a társadalmi-gazdasági változások révén létrejött „férfi-demokrácia” vesztesei (*Šiklova, J.* in *Regulska, J.* 1994). A munkát „kötelességként” kezelő, majdnem teljes foglalkoztatást megvalósító szocializmusból a feminizmussal szembeni negatív attitűdökkel, a magát különösen erősen tartó családon belüli patriarchátus tapasztalatával a munkanélküliség világába került s az újkapitalista társadalom perifériájára szorult nők számára meglehetősen nehezen közvetíthető a nyugati feminista elméletek egy része. Többek között viszont éppen ezért fontosak a társadalmi nemi egyenlőtlenségeket, azok területi lenyomatát feltáró empirikus kutatások. Csakhogy az ilyen kutatások már nem illeszkednek az amerikai vagy angol radikális feminista geográfia trendjéhez, eredményeik kevésbé illenek a vezető, „nemzetközi” jelzővel illetett, alapvetően angol-0amerikai szakfolyóiratok profiljába. Az eredmény ezért a földrajz számos más területéhez és számos más ország tapasztalatához hasonló: rendkívül nehéz szerzőként bekerülni az ilyen folyóiratokba. Ez a példa viszont egyértelművé teszi, hogy esetünkben az

érintett szereplőknek nem az osztályok, nemek stb. szerint rétegzett társadalomban, hanem a politikai, kulturális, gazdasági viszonyok által meghatározott térben elfoglalt helye okoz hátrányokat a „publikációs versenyben”.

Amit **Marston, S. A.** és **Smith, N.** (2001. 617) a földrajzi lépték létrehozásának („*scale-making*”) társadalmi aktoraival kapcsolatban megfogalmazott, az véleményem szerint a „hegemonia-teremtés” résztvevőire is igaz: ezek a szereplők „sajátos történelmi kontextusokban működő társadalmi nemi, faji, osztály- és földrajzi viszonyok által megformáltak”. Hogy magunk geográfusokként termeljük, újratermeljük vagy elszenvedjük a tudás létrehozásának és terjesztésének hegemonikus viszonyait, az az egymáshoz képest is eltérő hatalmi pozíciókat jelentő nemzethez, etnikumhoz, osztályhoz, nemhez stb. tartozásaink függvényeként változhat időben és térben. Az így szerzett rendkívül sokszínű tapasztalatok számomra két irányban jelölnek ki pozitív változásokat remélő cselekvési teret.

Az egyik lehetőség az olyan „önvizsgálat”, amit például **Minca, C.** (2000) a posztmodern földrajzi gyakorlatról egy Olaszországban rendezett nemzetközi konferencián tett meg, azokról a – többek között közép- és kelet-európai – geográfusokról elmélkedve, akik távol maradtak a rendezvénytől:

„Vajon a posztmodern releváns problémának tekinthető-e más földrajzi tradíciók szerint is? Be tudunk vonni másfajta geográfákat e témáról folytatott vitáinkba? Valóban érdekelnek bennünket az általuk felkínált eredmények?”

Ettől, illetve az ilyen felismerésektől már csak egy lépés, hogy azok a geográfusok, akiknek adott helyen és időben megvan a döntési hatalmuk, a hegemoniát mérséklő konferenciákat szervezzenek; nemzetközi (angol-amerikai) folyóiratok opponenseiként az „esélyegyenlőtlenség” figyelembevételével fogalmazzák meg véleményüket; közös projektek vezetőiként mindkét fél számára egyenlő intellektuális hasznot hozó kutatást szervezzenek, és így tovább, folytathatnánk a sort. Személyes példánál maradva, az alábbi felismerést épp a hegemonikus viszonyok elszenvedőjeként fentebb bemutatott tapasztalataim átgondolása váltotta ki belőlem.

Egy posztszocialista országokban folyó társadalomkutatásokat támogató alapítvány nemzetközi kuratóriumának tagjaként már az 1990-es évek közepén azzal szembesültem, hogy azt várom el a pályázatoktól, hogy azok világos, (számítógépes infrastruktúrával megvalósítható) jól áttekinthető formában, a nemzetközi irodalmak ismeretét tükröző, elméleti megalapozottságú koncepciókat tartalmazzanak. Pedig például a szovjet közép-ázsiai kollégák egy része szinte egyáltalán nem jutott hozzá nyugati könyvekhez, én pedig nem ismertem – hisz nagyrészt elolvasni sem tudtam – az általuk felsorolt helyi szakirodalmat. Vagyis magam voltam számukra a nyugati normák megkövetelője, a hegemonia közvetítője. Tudatosan kell tehát figyelniük arra, hogy az EU-csatlakozás eredményeként ne vegyünk fel a gazdasági hatalommal bírók diktáló szerepét, ne váljunk a Kelet-Nyugat típusú projektek mai legrosszabb fajtájú „nyugati” résztvevőivé.

Mindez persze nem feledtetheti: attól, hogy az itt javasoltak megvalósulása esetén – **Berg, L. D.** (2004) szóhasználatával élve – „jobb kritikai földrajzosok” leszünk, s számos vonatkozásban oldhatjuk a tudástermelés hegemónikus viszonyait, még nem fognak eltűnni e hegemonia mögött húzódozó politikai, gazdasági hatalmi egyenlőtlenségek. Mégis látok módot egy második fajta, de sokkal inkább a struktúrákra, mint a szereplőkre koncentráló stratégiára. A kritikai geográfusok nemzetközi csoportja ugyanis abbéli elkötelezettségét is kinyilvánította, mely szerint: „a cél olyan kutatás és aktivizmus ösztönzése, amely támogatja, bemutatja és segíti azokat a politikai küzdelmeket, amelyek egyenlőséget hozó társadalmi átalakulásra és igazságosságra törekuszenek” (**Desbiens, C. – Smith, N.** 1999). Ezt az elkötelezettséget csak erősíti a tudományos ismeretek létrehozása és terjesztése egyenlőtlenségeinek felszámolásához fűződő saját érdekelttségünk felismerése. Már csak ezért is jó lenne hazai vitákban szembesülni érdekeltseink sokszínűségével, az erről való gondolkodásunk különbségeivel.

IRODALOM

- Barta Gy.** 1989. Vita a magyar társadalomföldrajz mai helyzetéről. A földrajz válsága nemcsak magyar jelenség. *Tér és Társadalom* 2. pp. 80-82.
- Bassnett, S.** 1992. Crossing Cultural Boundaries: Or How I Became and Expert on East European Women Overnight. *Women's Studies International Forum* 15/1. pp. 11-15.
- Beluszky P.** 1989. Magánjelentés a (társadalom)földrajzról. *Tér és Társadalom* 1. pp. 49-63.
- Berg, L. D.** 2004. Scaling knowledge: towards a critical geography of critical geographies. *Geoforum* 35/5. pp. 553-558.
- Berg, L. D. – Kearns, R. A.** 1998. America Unlimited. *Environment and Planning D: Society and Space* 16. pp. 128-132.
- Csatári B.** 1989. Részjelentés a földrajzról. *Tér és Társadalom* 1. pp. 64-66.
- Desbiens, C. – Smith, N.** 1999. The International Critical Geography Group: forbidden optimism? *Environment and Planning D: Society and Space* 18. pp. 379-382.
- Erdősi F.** 1989. Vita a magyar társadalomföldrajz mai helyzetéről – A földrajz tekintélyhiányának néhány okáról. *Tér és Társadalom* 2. pp. 82-86.
- Folke, S. – Sayer, A.** 1991. What's left to do?: Two views from Europe. *Antipode* 23. pp. 240-248.
- Hajdímichalis, C.** 1991. What's left to do? A view from Southern Europe. *Antipode* 23. pp. 403-405.
- Katz, C.** 1998. Lost and found in the posts: addressing critical human geography. *Environment and Planning D: Society and Space* 16. pp. 257-278.
- Marston, S. A. – Smith, N.** 2001. States, scales and households: limits to scale thinking? A response to Benner. *Progress in Human Geography* 25. pp. 615-619.
- Mészáros R.** 1989. Vita a magyar társadalomföldrajz mai helyzetéről – Mérföldkö vagy temetés? *Tér és Társadalom* 2. pp. 75-77.
- Minca, C.** 2000. Venetian geographical praxis. *Environment and Planning D: Society and Space* 18. pp. 285-289.
- Pomázi I.** 1989. Vita a magyar társadalomföldrajz mai helyzetéről – Miért beteg a magyar társadalomföldrajz? *Tér és Társadalom* 2. pp. 86-91.
- Probáld F.** 1989. Vita a magyar társadalomföldrajz mai helyzetéről – Extra Hungariam non est vita? *Tér és Társadalom* 2. pp. 77-80.
- Regulska, J.** 1994. Transition to Local Democracy. Do Polish Women Have a Chance? In: **Rueschemeyer, M.** (ed.). *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*. NY. M. E. Sharpe, Inc. Armonk. pp. 135-162.

- Regulska, J.** 1997. The New 'Other' European Women. In: **Ferreira, V. – Tavares, T. – Portugal, S.** (eds.). *Shifting Bonds, Shifting Bounds*. Celta Editora, Oeiras. pp. 41-57.
- Samers, M. – Sidaway, J. D.** 2000. Exclusions, inclusions, and occlusions in 'Anglo-American geography: reflections on Minca's „Venetian geographical praxis”. *Environment and Planning D: Society and Space* 18. pp. 663-666.
- Sayer, A.** 1992. What's left to do?: A reply to Hajdimichalis and Smith. *Antipode* 24. pp. 214-217.
- Smith, N.** 1991. What's left? A lot's left. *Antipode* 23. pp. 406-418.
- Timár J.** 2003. Problémák és perspektívák: „Mi a teendő” a kialakulóban lévő kritikai geográfia számára Magyarországon? *Tér és Társadalom* 2. pp. 53-65.
- Timár J.** 2004. More than 'Anglo-American', it is 'Western': hegemony in geography from a Hungarian perspective. *Geoforum* 35/5. pp. 533-538.
- Walker, D.** 1989. What's left to do? *Antipode* 21. pp. 133-165.